

УДК 371.14:377.4

Раєвська І.М.

**Діагностика дослідницьких умінь учителів початкової школи
у системі післядипломної педагогічної системи**

У статті порушено питання діагностики дослідницьких умінь учителів початкової школи у системі післядипломної педагогічної освіти. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури автором визначено класифікацію дослідницьких умінь, розроблено систему оцінки рівнів розвитку дослідницьких умінь учителів початкової школи.

Ключові слова: дослідницькі уміння, дослідницька діяльність, діагностика, рівні розвитку, вчителі початкової школи.

Якість освітнього процесу, його відповідність соціальним запитам, науковість і перспективність значною мірою визначається ступенем готовності педагога до роботи за умов підвищеного рівня складності, високої технологічності та інформативності шкільної освіти. Час ставить нові вимоги перед педагогом, який має зробити власний вибір, переглянути сформовані підходи до організації співпраці з учнями в навчально-виховному процесі, бути відкритим до інноваційних процесів в освіті. Для здійснення поставлених цілей учителю необхідно бути готовим до вирішення педагогічних завдань і ситуацій, тобто володіти певним рівнем професійної компетентності, яка включає в себе і дослідницьку компетентність.

Уміння вчителя керувати навчальним процесом, який постійно змінюється і просування його до більш високого рівня розвитку свідчить про сформоване у нього вміння здійснювати педагогічний пошук. Важливою умовою при цьому виступає дослідницька діяльність учителя, яка вимагає від нього здійснення об'єктивного аналізу своєї роботи на рефлексивній основі, діагностики сформованості дослідницьких умінь.

Проблемі діагностики дослідницьких умінь присвячені роботи Б.Бітінаса, Н.Голубєва, М.Князян, Л.Коржової, І.Смолюк. Проте зазначені дослідження стосуються головним чином довузівського етапу підготовки педагогічних кадрів у системі неперервної освіти. Аналіз наукової літератури засвідчує, що на сьогоднішній день недостатньо досліджена проблема діагностики дослідницьких умінь учителів початкової школи в системі післядипломної освіти, тому сучасна ситуація актуалізувала необхідність всебічного вивчення цього феномену.

Метою статті є розкриття методики і результатів діагностики рівнів розвитку дослідницьких умінь учителів початкової школи в системі післядипломної педагогічної освіти.

Дефінітивний аналіз поняття «дослідницькі вміння» свідчить про відсутність єдиних підходів до розуміння зазначеного терміна. На нашу думку слушним є думка В.Загвязинського про те, що «...дослідницький елемент був, є і, як ми вважаємо, ще в більшій мірі буде найважливішим елементом практичної педагогічної діяльності» [3,с.6]. Так, у монографії С.Бризгалової [1,с.6] дослідницькі вміння трактуються як спосіб реалізації «окремої діяльності». У роботі І.Зимньої, О.Шашенкової [4,с.9] дослідницькі вміння визначаються як здатність до самостійних спостережень, пошуків, які здобувають учителі у процесі вирішення дослідницьких завдань. Аналізуючи розвиток дослідницьких умінь учителя в процесі підвищення його кваліфікації Л.Горбунова вважає, що дослідницькі вміння виявляються і розвиваються у вчителя при наявності особистісної аналітичної спрямованості на професійно-педагогічну діяльність. Дослідницька позиція для вчителя, вважає вона, – це, перш за все, прогнозування педагогічної діяльності, програвання різних варіантів навчально-виховних впливів, оцінка їхньої ефективності. Дослідницькі вміння виявляються і розвиваються у вчителя, вважає Л.Горбунова, при наявності аналітичної спрямованості його особистості на професійну діяльність, яка виникає тільки в ситуаціях, коли він відчуває реальні проблеми і не має в своєму арсеналі способів їх вирішення [2].

Дослідницькі вміння учителів початкової школи ми розглядаємо як складне, комплексне і багатогранне особистісне утворення, що дозволяє виконати професійно-дослідницьку діяльність, формується у процесі її виконання при наявності відповідних знань, умінь і навичок.

Різноманітні визначення поняття “дослідницькі вміння” зумовлюють й різну їх класифікацію. Одним із концептуальних підходів до визначення структури дослідницьких умінь є опора на компонентний склад науково-пошукової діяльності. Згідно з компонентами цієї діяльності ряд авторів виділяє відповідно такі групи дослідницьких умінь: пізнавальні, діагностичні, прогностичні, конструктивні (Л.Горбунова); операціональні, інтелектуальні, конструктивні (В.Єлманова); методичні, операційно-логічні, перспективно-пізнавальні, інструментально-прикладні (І.Каташинська); інформаційні, операційно-гностичні, діагностичні, комунікативні (О.Чугайнова); аналітико-синтетичні, комунікативні, прогностичні, креативні, рефлексивні, інформаційні, спеціальні (В.Базелюк).

На нашу думку, для вчителя початкових класів дослідницькі вміння є інтеграцією його професійних теоретичних знань, практичних і комунікативних умінь, чинником розвитку педагогічної культури і одним з її показників. Розвиток дослідницьких умінь відбувається у процесі розв’язання педагогічних завдань і стають у нагоді вчителю при проведенні наукового пошуку. Для їх використання вчителю необхідно будувати свою діяльність у відповідності з загальними правилами евристичного пошуку:

- а) аналіз педагогічної ситуації (діагноз);
- б) проектування результату у відповідності з вихідними даними (прогноз);
- в) забезпечення сукупності засобів, потрібних для експериментальної перевірки теоретичного результату;
- г) конструювання та реалізація навчально-виховного процесу;
- д) критична оцінка отриманих результатів;
- г) формування нових задач [6].

Ми уточнили, які саме уміння варто віднести до тієї чи іншої групи, і подальший науковий пошук спрямували на виявлення особливостей діагностики дослідницьких умінь учителів початкової школи.

Педагогічна діагностика - (від *dia* - «прозорий» та *гнозист* - «знання») система технологій, процедур, засобів, методик і методів отримання інформації, спрямована на вивчення і пізнання стану об'єктів (суб'єктів) навчання з метою встановлення ознак, що характеризують нормальний або з відхилом від норм перебіг педагогічного процесу [5]. Метою діагностики рівнів розвитку дослідницьких умінь учителів початкової школи є - надання необхідної допомоги педагогічним працівникам у професійному розвитку та саморозвитку, а також динаміки особистісного їх зростання.

На констатувальному етапі нашого дослідження було відібрано діагностичний інструментарій та визначено критерії і показники, за якими оцінювався стан розвитку дослідницьких умінь учителів початкової школи. Діагностика рівнів розвитку передбачала з'ясувати, наскільки теоретично та практично вчителі готові до: наукових розвідок; організації дослідно-експериментальної роботи; розвитку необхідних вмінь та навичок дослідницької діяльності; запровадження педагогічних інновацій у практиці діяльності; створення власних творчих завдань, методик, налаштованість на експериментальну діяльність.

Критеріями дослідницьких умінь виступала готовність до дослідницької діяльності, яка є цілісною системою узагальнених професійно-особистісних якостей педагога, структурно оформлена і виражає усвідомлене відношення до дослідницької діяльності як компонента професійної діяльності:

- мотиваційно-особистісна готовність, яка виявляється в мотивації пошуково-дослідницької діяльності і творчому проектуванні;
- теоретико-пізнавальна готовність, яка визначається рівнем володіння спеціальними науковими, філософськими, психологічними і педагогічними знаннями;
- конструктивно-проектувальна готовність, пов'язана з володінням

технологією і технікою дослідницької діяльності, умінням її організувати та проаналізувати.

Результати проведених досліджень, а також аналіз критеріїв розвитку дослідницьких умінь послужили основою для розробки цілісної системи оцінки і самооцінки досліджуваних рівнів розвитку дослідницьких умінь вчителів початкової школи. В основу розробленої системи оцінок були покладені принципи систематичності, всебічності, об'єктивності, прозорості і партнерства учасників.

У зв'язку з тим, що процес розвитку дослідницьких умінь учителів початкової школи розглядається нами як складна динамічна система, тому критеріями ми обрали ті, що відображають певний стан їх розвитку і діагностують результат впливу системи післядипломної педагогічної освіти на рівні їх розвитку.

Перший діагностичний зріз був зумовлений необхідністю визначити у вчителів рівні розвитку дослідницьких умінь за *мотиваційно-цільовим* критерієм, показниками якого виступили: наявність професійних мотивів до оволодіння дослідницькими вміннями, що передбачає розвиток мотиваційної сфери, а також позитивне ставлення до науково-дослідницької діяльності. Саме наявність розвиненої мотиваційної сфери відбиває сформованість потреби у професійно-педагогічному зростанні, що забезпечує успішний перебіг та результативність науково-дослідницької діяльності вчителів.

Змістово-процесуальний критерій передбачав оволодіння вчителями системою психолого-педагогічних знань щодо організації і проведення самостійно-дослідницької діяльності, психолого-педагогічними знаннями.

Професійно-діяльнісний критерій проявлявся в уміннях вчителів використовувати результати післядипломної підготовки в змодельованих інтерактивних ситуаціях і завданнях дослідницького спрямування.

Поєднання всіх критеріїв та показників в єдину систему дозволило охарактеризувати рівні розвитку дослідницьких умінь учителів.

Високий рівень розвитку дослідницьких умінь властивий учителям, які мають цілісне уявлення про сутність та структуру дослідницьких умінь, вільно використовують наукову термінологію, досконало володіють формами та методами педагогічної роботи; постійно виявляють ініціативу та творчість в організації педагогічного процесу, застосовують нові педагогічні технології. Такі учителі добре володіють теоретичними та методологічними знаннями, на належному рівні здійснюють діагностику та самодіагностику, уміють досліджувати педагогічні процеси, активно їх перетворюючи. Використовують інноваційні технології навчання, їх діяльність носить продуктивний і креативний характер.

Учителі, які мають *середній рівень* розвитку дослідницьких умінь володіють змістом та знають структуру дослідницьких умінь, використовуючи їх під час розроблення методик, педагогічних рекомендацій, узагальнення власного досвіду. Частково використовують інноваційні технології навчання; працюють над самовдосконаленням, професійним зростанням. Діяльність учителя носить продуктивний і творчий характер.

Учителі з *достатнім рівнем* розвитку дослідницьких умінь розуміють їх сутність, але власне дослідницьку діяльність зводять до методичної роботи. Педагогічна діяльність таких учителів спрямована на розвиток знань, умінь та навичок учнів. У їх роботі переважають традиційні методи та прийоми навчально-пізнавальної діяльності. У педагогічному процесі орієнтуються на учня, його інтереси і потреби; використовують різноманітні методи навчання, у тому числі і ті, що сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів, однак без їх ретельного дидактичного обґрунтування. Діяльність учителя носить репродуктивний і частково творчий характер.

Учителі з *низьким рівнем* характеризуються обмеженими уявленнями про зміст і складові дослідницьких умінь. Вони не достатньо розуміють власне сутність цього поняття, не в змозі забезпечити організацію освітнього процесу. Педагогічна діяльність одноманітна, дослідницькі вміння відповідно

до сучасних педагогічних вимог сформовано на рівні одностороннього пояснення. Вони погоджуються з важливістю дослідницької діяльності в школі, але або не розуміють її сутності, або не проявляють активності в її проведенні. Для вчителів з низьким рівнем розвитку дослідницьких умінь характерним є відсутність навичок самодіагностики, рефлексії, корекції власної діяльності. Це категорія вчителів слідує стереотипним зразкам поведінки через формальне ставлення до власної педагогічної діяльності. У таких педагогів низька мотивація до самовдосконалення, а, відповідно, і творчого зростання. Діяльність такого вчителя носить репродуктивний характер.

Оцінка рівня розвитку дослідницьких умінь вчителів початкової школи на курсах підвищення кваліфікації проводилась у вигляді тестових завдань, побудованих на основі діагностичної карти. Отримані результати (три оцінки знань і вмінь учителів початкової школи) фіксувалися у зведеній таблиці. Вираховувався середній арифметичний показник за блоками знань і вмінь та виводилася загальна сумарна оцінка на кожного вчителя. Ми виявили, що лише 5% слухачів володіють дослідницькими вміннями на високому рівні. Доречно відзначити, що ці вчителі систематично здійснюють самоаналіз уроків, прогнозують результати діяльності та мають власний стиль педагогічної діяльності.

Інші ознаки у вивченні означеного аспекту проблеми порівняно з попередньою характеристикою розкрила інша частина учасників експерименту. 22 % учителів (середній рівень) епізодично аналізували власний досвід проведення уроків, воліють працювати більшою мірою за відомими, але по своєму використаними методиками відповідно до створених умов професійної діяльності. Основна відмінність їхньої педагогічної діяльності порівняно з попередньою категорією вчителів виявилась у невмінні гнучко використовувати спеціальні і творчі методи, застосовувати креативний підхід до розв'язання проблемних ситуацій.

Близько половини вчителів (63,2 %) не вміють виділити об'єкт і предмет дослідження, сформулювати гіпотезу, спрогнозувати очікувані результати, досить поверхово здатні охарактеризувати сутність своїх новаторських пошуків, не спираються у своїй роботі на будь-які чітко окреслені педагогічні ідеї, виявляють труднощі під час систематизації роботи з виявлення, вивчення та узагальнення педагогічного досвіду на основі його наукового осмислення та аналізу.

Проведений аналіз отриманих даних дозволяє зробити висновок про низький рівень розвитку дослідницьких умінь у вчителів початкових класів та недостатнє використання інтегруючих факторів психолого-педагогічної і спеціальної підготовки вчителів цієї категорії.

Вивчення загального рівня розвитку дослідницьких умінь учителів початкової школи сприяло виявленню основної суперечності, а саме: між потребою у вчителях-дослідниках і недостатнім рівнем їх розвитку в умовах підвищення кваліфікації.

Цей факт, на нашу думку, можна пояснити постійним підвищенням вимог з боку суспільства до комплексу знань, умінь та навичок учителів початкової школи; недостатньою розробленістю та орієнтацією інтегрованих програм (спецкурсів) на розвиток дослідницьких умінь. Таким чином, аналіз отриманих анкетних даних дав можливість усвідомити зростаючу потребу вчителів початкової школи в оволодінні ними дослідницькими знаннями і вміннями.

Проведення анкетувань, аналіз їх результатів, спостереження за навчальним процесом у Комунальному вищому навчальному закладі Херсонської академії неперервної освіти, Запорізькому, Миколаївському обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти та педагогічною діяльністю вчителів початкової школи, вивчення різноманітної документації під час констатувального експерименту, дали можливість виявити об'єктивні причини: відсутність стандартів на зміст післядипломної освіти вчителів початкової школи, недосконалість навчальних планів і програм освітньої діяльності, за якими здійснюється підвищення кваліфікації цієї категорії

працівників, зміст занять на курсах не враховує індивідуальний характер навчання та мало диференційований, форма навчальних занять зводиться до семінарів і лекцій. Мало часу відводиться на проведення “круглих столів”, організації тематичних дискусій, тренінгів, комп’ютерних занять з навчальних дисциплін тощо.

Таким чином, розроблені нами критерії дослідження феномену відображають рівень сформованості, чинники, що впливають на розвиток дослідницьких умінь учителів початкової школи, а також особливості організації підвищення кваліфікації. Висвітлені дані не вичерпують повною мірою порушені проблеми. *У перспективі* нами передбачається вивчення основних чинників дослідницьких умінь вчителів початкової школи, розробка дидактичних умов впливу на розвиток дослідницьких умінь педагога.

Література:

1. Брызгалова С.И. Формирование в вузе готовности учителя к педагогическому исследованию: теория и практика: Монография /С.И. Брызгалова. – Калининград, 2004. -140 с.
2. Горбунова Л.Л. Развитие исследовательских умений учителя в процессе повышения квалификации: дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Людмила Леонидовна Горбунова; НИИ ООВ АПН СССР. - Л., 1988. - 205 с.: ил. - Библиогр.: -С. 140-156.
3. Загвязинский В.И. Учитель как исследователь / Владимир Ильич Загвязинский. -М.: Знание, 1980. -176с.
4. Зимняя И.А. Исследовательская работа как специфический вид человеческой деятельности / И.А.Зимняя, Е.А Шашенкова. - Ижевск: ИЦПКПС, 2001.-169с.
5. Игненкамп К. Педагогическая диагностика: Пер. с нем./К. Игненкамп. - М.: Педагогика, 1991. -240 с.

6. Моляко В.О. Психологічне дослідження проблем функціонування стратегій творчої діяльності, творчої обдарованості та психологічної грамотності // Актуальні проблеми психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України /За ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Нора-Друк, 2001. – Випуск 21. – 296с.

Раевская И.Н.

**Диагностика исследовательских умений учителей начальной школы
в системе последипломного педагогического образования**

В статье затронуты вопросы диагностики исследовательских умений учителей начальной школы в системе последипломного педагогического образования. На основе анализа психолого-педагогической литературы автором определена классификация исследовательских умений, разработана система оценки уровней развития исследовательских умений учителей начальной школы.

Ключевые слова: исследовательские умения, исследовательская деятельность, диагностика, уровни развития, учитель начальной школы.

Raevskaya Irina

**Diagnosis of research skills of primary school teachers in the Postgraduate
Education**

The article touched on diagnostic research skills of primary school teachers in the Teacher Training. Based on the analysis of psychological and pedagogical literature author determined the classification of research skills, developed a system for assessing the level of development of research skills of teachers in primary school.

Key words: research skills, research, diagnosis, level of development, a primary school teacher.